

Θ **History of Education Studies** θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (ΕΛ.Ε.Ι.Ε.)

Η ΕΛ.Ε.Ι.Ε. είναι μέλος της International Standing Conference for the
HISTORY of EDUCATION (ISCHE)

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ
ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ:

Ιωάννης Κυριακαντωνάκης
Μερόπη Αναστασιάδου
Αναστασία Τσαπανίδου
Έφη Κάννερ
Μαριάνθη Φ. Παλάζη
Ιωάννης Παπαχρήστου

ΑΡΘΡΑ:

Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης
Βασίλειος Τσιότρας
Βασίλης Α. Φούκας
Αντώνης Λ. Σμυρναίος
Γεώργιος Φελέκης
Αθηνά Καγιαδάκη
Αθανάσιος Τσούμας
Σοφία Κανταράκη
Στέφανος Πουγαρίδης
Κλεάνθης Γ. Πολατιδής
Ιγνάτιος Καράμηνας
Θεόφιλος Διαμάντης
Σοφία Ηλιάδου-Τάχου
Ειρήνη Κουρεμένου

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

GUTENBERG

ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (ΕΛ.Ε.Ι.Ε.)

ΤΕΥΧΗ 21-22 || 2021-22 • ISSN 1109-5806

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ της ΕΛΕΙΕ

Καθ. Παναγιώτης ΚΙΜΟΥΡΤΖΗΣ (Πρόεδρος), Καθ. Σοφία ΗΛΙΑΔΟΥ-ΤΑΧΟΥ (Αντιπρόεδρος), Επίκ. Καθ. Γιάννης ΜΠΙΕΤΣΑΣ (Γραμματέας), Δρ. Τριαντάφυλλος ΔΟΥΚΑΣ (Ταμίας), Γιώργος ΤΖΑΡΤΖΑΣ (μέλος), Καθ. Αθ. ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ (αναπληρωματικό μέλος), Αν. Καθ. Βασίλης ΦΟΥΚΑΣ (αναπληρωματικό μέλος)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ανδρέας ΑΝΔΡΕΟΥ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας), Δαβίδ ΑΝΤΩΝΙΟΥ (Επίτιμος Διδάκτορας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), Vitaly BEZROGOV (Prof. - Russian Academy of Education- Moscow), Antonella CAGNOLATI (Prof. - Università degli Studi di Foggia), Tien-Hui CHIANG (Prof. - National University of Tainan, Taiwan), José Luis Hernández HUERTA (Prof. - Universidad de Valladolid), Σοφία ΗΛΙΑΔΟΥ-ΤΑΧΟΥ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας), Δέσποινα ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου), Θανάσης ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ (Καθ. - Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης), Παναγιώτης ΚΙΜΟΥΡΤΖΗΣ (Καθ.- Πανεπιστήμιο Αιγαίου), Γιώργος ΚΟΚΚΙΝΟΣ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Αιγαίου), Τάσος ΚΟΝΤΑΚΟΣ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Αιγαίου), Πατελής ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Πατρών), Gary McCULLOCH (Prof. - University College of London – Institute of Education), Δημήτρης ΜΑΥΡΟΚΟΥΦΗΣ (Καθ. - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), Juri MEDA (Prof. - Università di Macerata - Italia), Σήφης ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ (Ομότιμος Καθ. - Πανεπιστήμιο Πατρών), Νίκος ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Κρήτης), Tiziana PIRONI (Prof. - Università degli Studi di Bologna), Simonetta POLENGHI (Prof. - Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano-Italia), Roberto SANI (Prof. - Università di Macerata - Italia), Γιώργος ΣΤΑΜΕΛΟΣ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Πατρών), Maria STASSINOPOULOU (Prof. - Universität Wien), Δημήτρης ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ (Καθ. - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), Κωνσταντίνος ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Θράκης), Αντώνης ΧΟΥΡΔΑΚΗΣ (Καθ. - Πανεπιστήμιο Κρήτης), C.C. WOLHUTER (Prof. - North-West University, South Africa), Qian ZHOU

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Παναγιώτης ΚΙΜΟΥΡΤΖΗΣ, Βασίλης ΦΟΥΚΑΣ, Κώστας ΑΓΩΓΙΑΤΗΣ, Ανδρέας ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιωάννης ΚΥΡΙΑΚΑΝΤΩΝΑΚΗΣ, Παυλίνα ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Αντώνης ΣΜΥΡΝΑΙΟΣ

© Copyright 2022

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

Διδότου 37, 10680 Αθήνα, Τηλ. 210 3642003, Fax: 210 3642 030

www.dardanosnet.gr, e-mail: info@dardanosnet.gr

ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΤΕΥΧΗ 21-22

2021-2022

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (ΕΛ.Ε.Ι.Ε.)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΣΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ

*Διανόηση και εκπαιδευτικοί θεσμοί του ελληνισμού
της Κωνσταντινούπολης και της Μικράς Ασίας*

Επιμέλεια αφιερώματος:
Ιωάννης Κυριακαντωνάκης

Ιωάννης Κυριακαντωνάκης

Εισαγωγή 7

Ιωάννης Κυριακαντωνάκης

Πηγές της ιστορίας της ελληνικής εκπαίδευσης
στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι συγγραφείς τους:
Ματθαίος Παρανίκας, Μανουήλ Γεδεών,
Γεώργιος Χασιώτης 11

Μερόπη Αναστασιάδου

Δημόσιος λόγος, ιατρικό λειτούργημα και παιδαγωγικές
αντιλήψεις: Δύο Ρωμηοί γιατροί του εν Κωνσταντινουπόλει
Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου περί τα τέλη
του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα 53

Αναστασία Τσαπανίδου

- Οι παιδαγωγικές υποθήκες του Χριστόφορου Σαμαρτσίδα στην Κωνσταντινούπολη του 19ου αιώνα 76

Έφη Κάννερ

- Πτυχές της εκπαιδευτικής δραστηριότητας των Ελληνορθόδοξων κοινοτήτων κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο: Η εκπαίδευση στο πλαίσιο του οθωμανικού εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος 103

Μαριάνθη Φ. Παλάζη

- Γυναικεία διδασκαλική κινητικότητα: Οι απόφοιτες των Αρχιγενείων Εκπαιδευτηρίων, 1857-1922 133

Ιωάννης Παπαχρήστου

- Σχολεία και Εκπαίδευση στα Μαρμαρονήσια της Προποντίδας 164

ΑΡΘΡΑ

Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης

- Ένας «επικίνδυνος» πολίτης: Η δράση του Δημήτρη Ν. Μαρωνίτη πριν από τη Δικτατορία του 1967 και η στόχευσή του από την Κ.Υ.Π. 183

Βασίλειος Τσιότρας – Βασίλης Α. Φούκας

- «Όλοι οι άνθρωποι του δασκάλου»: Το κόμμα και το δίκτυο των σχέσεων του Θεόφιλου Κορυδαλλέα μέσα από τις επιστολές του (17ος αιώνας) 215

Αντώνης Α. Σμυρναίος – Γεώργιος Φελέκης

- Chr. Ludwig Korck και Μαρία Φιλαλήθους-Korck: Μια διομολογιακή συζυγία στην ελληνική εκπαίδευση του 19ου αιώνα 253

Αθηνά Καγιαδάκη

- Οι άνδρες παιδαγωγοί για τον γυναικοκρατούμενο χώρο
του Νηπιαγωγείου: Η συμβολή τους στη διαμόρφωση
της νηπιαγωγικής θεωρίας στην Ελλάδα (1830-1929) . . . 285

Αθανάσιος Τσούμας

- Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της Φυσικής
Αγωγής: Οι σχολικοί αγώνες στη Δευτεροβάθμια
Εκπαίδευση (1833-1997) 319

Σοφία Κανταράκη

- Τύπος και λογοκρισία του επιστημονικού λόγου:
Η περίπτωση του καθηγητή της πρώτης έδρας
της Παιδαγωγικής Δημητρίου Ζαγγογιάννη (1901) 351

Στέφανος Πουγαρίδης

- Η γλωσσική κατασκευή της εθνικής ταυτότητας
των κατοίκων της Φλώρινας στον Μεσοπόλεμο:
Η μελέτη του εκπαιδευτικού λόγου για την επέτειο
της 25ης Μαρτίου 387

Κλεάνθης Γ. Πολατίδης

- Κρατικές και ιδιωτικές πρωτοβουλίες για τη γλωσσική
αφομοίωση των ξενόφωνων της Φλώρινας
και της Καστοριάς (1922-1945) 416

Ιγνάτιος Καράμηντας

- Ο νόμος 5045 του 1931 «Περί διδακτικών βιβλίων»:
Μια ριζοσπαστική πρωτοβουλία για το σχολικό βιβλίο
με εμπνευστή τον Μίλτο Κουντουρά 445

Θεόφιλος Διαμάντης

- Τα παιδιά των πολιτικών φυλακών και των τόπων
εξορίας (1945-1955) 465

Σοφία Ηλιάδου-Τάχου – Ειρήνη Κουρεμένου

Διαμάχες εθνοκοφρόνων εκπαιδευτικών κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο στη Φλώρινα. Το διακύβευμα της επιβράβευσης της «εθνοκοφροσύνης» 478

BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Μιχάλης Κασσωτάκης

Ανδρέας Καζαμιάς (2024), Ο Σωκράτης και η Ανθρωπιστική Παιδεία στη Νεωτερικότητα. Κρίση Παιδείας και Δημοκρατίας, Αθήνα: Ίων 501

Γιώργος Κόκκινος

Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης (2024), Τα «προοδευτικά ζιζάνια» του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από τον Αντικομμουνισμό του Μεσοπολέμου στον Μακαρθμισμό του Εμφυλίου, Θεσσαλονίκη: University Studio Press . . . 508

Κωνσταντίνος Τσιούμης

Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης (2024), Τα «προοδευτικά ζιζάνια» του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από τον Αντικομμουνισμό του Μεσοπολέμου στον Μακαρθμισμό του Εμφυλίου, Θεσσαλονίκη: University Studio Press . . . 517

Βασίλης Α. Φούκας

Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης (2024), Τα «προοδευτικά ζιζάνια» του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από τον Αντικομμουνισμό του Μεσοπολέμου στον Μακαρθμισμό του Εμφυλίου, Θεσσαλονίκη: University Studio Press . . . 521

Γιάννης Μπέτσας

Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης (2024), Τα «προοδευτικά ζιζάνια» του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από τον Αντικομμουνισμό του Μεσοπολέμου στον Μακαρθμισμό του Εμφυλίου, Θεσσαλονίκη: University Studio Press . . . 533

Ιωάννης Κυριακωντανάκης

- Ιστορία, πολιτική και φιλοσοφία στο έργο του Michael Oakeshott. Μια διανοητική προσωπογραφία από τον Παντελή Λέκκα [Μάικλ Όουζοτ (2019), *Διαλέξεις για την ιστορία της πολιτικής σκέψης, μετάφραση-επίμετρο Παντελής Λέκκας, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος*] 539

Γιάννης Μπέτσας

- Ιωάννης Ε. Πυργιωτάκης (2020), *Εκπαιδευτικά Μελετήματα: Μεταξύ Εκπαίδευσης και Κοινωνίας, Αθήνα: Πεδίο* 557

Κωνσταντίνα Μπάδα

- Άγγελος Παληκίδης (2021), *Τέχνη και ιστορική συνείδηση στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Εικόνες, ιστορία, εκπαίδευση, Αθήνα: Gutenberg* 565

Τριαντάφυλλος Δούκας

- Στάθης Κουτροβίδης (2021), «Γενόμενος κάτοχος απεράντων καλλιεργησίμων εκτάσεων»: Η συγκρότηση της αστικής τάξης στην επαρχία Πατρών κατά τον 19ο αιώνα, Αθήνα: Εκδόσεις Σμίλη 569

Αντώνης Α. Σμυρναίος

- Επι-πτυχώσεις και απο-πτυχώσεις στην ιστορική έρευνα και διδασκαλία. Κείμενο συζήτησης στη βιβλιοκριτική: Κυριακή Φαρδής, «Για το βιβλίο: Αντώνης Α. Σμυρναίος (2020), *Η ιστορία ως επιτύχωση: Από μία Ιστοριογραφία βουλιμική σε μια υδροκεφαλική Διδακτική της Ιστορίας, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη*», π. *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, τχ. 19-20 (Δεκ. 2020), σ. 444-454 572

Ιστορία, πολιτική και φιλοσοφία στο έργο του Michael Oakeshott. Μια διανοητική προσωπογραφία από τον Παντελή Λέκκα

Μάικλ Όουζοτ, *Διαλέξεις για την ιστορία της πολιτικής σκέψης*, μετάφραση-επίμετρο Παντελής Λέκκας, Αθήνα, Εκδόσεις Τόπος, 2019.

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ για πρώτη φορά στα ελληνικά του αποστάγματος της ενασχόλησης ενός από τους σπουδαιότερους Βρετανούς φιλοσόφους του 20ού αιώνα με την ιστορία του δυτικού πολιτισμού και ειδικότερα αυτή των ευρωπαϊκών πολιτικών θεσμών, αντιλήψεων και ιδεών στη μακρά της διάρκεια, αποτελεί αφ'εαυτή γεγονός εξαιρετικής σημασίας. Για πάρα πολλούς λόγους αξίζει να καταπιαστεί κανείς και να μελετήσει το πόνημα του Michael Oakeshott *Διαλέξεις για την ιστορία της πολιτικής σκέψης*, που μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Καθηγητή Παντελή Λέκκα και κυκλοφόρησε στα τέλη του 2019 από τις εκδόσεις Τόπος. Παρά τον τίτλο, τα κεφάλαια που αποτελούν το

βιβλίο στην ουσία υπερβαίνουν τη συγκεκριμένη ακαδημαϊκή πειθαρχία, τουλάχιστον όπως γίνεται κατανοητή στις μέρες μας.

Πέραν της εξέτασης των πολιτικών θεωριών, αναδεικνύουν έντονα ένα ιστορικό πλαίσιο γεγονότων-πράξεων, αντιλήψεων-σκέψεων, αναγκών, μύθων, μεταναστεύσεων και εγκαταστάσεων λαών, πολιτικής αναταραχής και εναλλαγής. Επιπλέον, μας προσφέρουν τις σκέψεις του Oakeshott για την κατανοητική φύση της ιστορικής γνώσης και έρευνας. Η ιστορία δεν εξηγεί δίκην αιτίου, δε διέπεται από αυστηρούς νόμους αιτίου-αιτιατού, είναι άλλη τάξεως από την φύση, δυνάμει του συγκυριακού της χαρακτήρα, σε αντιδιαστολή με την ανάγκη – αναγκαιότητα που διέπει την τελευταία, αλλά και από την τέχνη που είναι προμελετημένη, ειδική και συγκεκριμένη.¹

Το έργο του Michael Oakeshott αναπτύσσεται κυρίως στα πεδία της φιλοσοφίας της ιστορίας και της πολιτικής επιστήμης ως ιστορίας της πολιτικής σκέψης – και ευρύτερα των πολιτικών θεσμών, ιδεών και δρά-

1. Μάικλ Όουζοτ, *Διαλέξεις για την ιστορία της πολιτικής σκέψης*, Αθήνα, Τόπος, 2019, σ. 1, Παντελής Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 618. Πρβλ. Michael Oakeshott, *On History*, Ιντιανάπολη, Liberty Fund, 1999, σ. 48 και Thomas Fuller, «Foreword», *ό.π.*, σ. ix.

σης. Στη σκέψη του Βρετανού στοχαστή δύνανται να μας εισάγουν η λεγόμενη *συντηρητική προδιάθεση* (ο εμπειρικός και όχι ιδεολογικός συντηρητισμός που τον χαρακτηρίζει) και η διάκριση της ανθρώπινης εμπειρίας σε δύο μεγάλες κατηγορίες, την *πρακτική* και την *κατανοητική*.² Ο εμπειρικός συντηρητισμός βασίζεται στην παράδοση, όπως αυτή εντοπίζεται στο πεδίο της πολιτικής, σε αντιδιαστολή με την ιδεολογία. Με άλλα λόγια ο όρος αναφέρεται στη διάκριση της εμπειρίας από την αφαίρεση. Η δε κατανοητική στάση απέναντι στην ανθρώπινη κατάσταση περιλαμβάνει τους τρόπους της ιστορίας, της φιλοσοφίας και της επιστήμης, και βρίσκεται σε

αντίστιξη με την *πρακτική*, την *ποιητική* και την *ηθική* στάση, οι οποίες εκφράζουν απόψεις, πεποιθήσεις, επιθυμίες, ιδεώδη, φιλοδοξίες, ελπίδες, φόβους, στρατηγικές αλλαγής ή συντήρησης.³ Αντίστοιχα, το παρελθόν διακρίνεται σε *πρακτικό* και *ιστορικό*. Το ιστορικό παρελθόν χαρακτηρίζεται, σύμφωνα και με τον Weber, από *εγγενή πολυπλοκότητα*, σύνθετο χαρακτήρα. Από απουσία ενότητας και σαφούς περιγράμματος, ιστορικών αρχών, προσθέτει ο Oakeshott. Τα ιστορικά γεγονότα δεν έχουν ένα σκοπό, δε διαμορφώνονται από σταθερά και κυρίαρχα κίνητρα, δεν οδηγούν σε συγκεκριμένο «τέλος» και «συμπεράσματα».⁴

2. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 608. Μ. Όουζοτ, *Διαλέξεις για την ιστορία της πολιτικής σκέψης*, *ό.π.*, σ. 598, 608. Βλ. την «Εισαγωγή της αγγλικής έκδοσης» των *Διαλέξεων* από τους L. O' Sullivan, T. Nardin, *ό.π.*, σ. xv.

3. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 614. Τ. Fuller, *ό.π.*, σ. xviii. Πρβλ. Μ. Oakeshott, *On Human Conduct*, Οξφόρδη, Clarendon, 1990, –, *Experience and its modes*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2015 (πρώτη έκδοση: 1933).

4. Δεδομένου ότι ο Oakeshott δεν ήθελε οι διαφορετικοί τρόποι της ανθρώπινης εμπειρίας να διαπλέκονται μεταξύ τους, μια τέτοιου είδους επιστημολογία αφήνει έξω από τον χώρο της επιστήμης και ειδικότερα της ιστορίας (της γνώσης του ιστορικού παρελθόντος) μεγάλο μέρος της ανθρώπινης νοητικής δραστηριότητας. Μεγάλο μέρος της λεγόμενης εθνικής ιστοριογραφίας ή της σοσιαλιστικής «ανάλυσης» πρέπει —όσο δύσκολο και αν είναι αυτό, αν ακολουθήσουμε την εν λόγω γραμμή σκέψης— να τεθεί εκτός επιστημονικού χώρου, αφού εμπνέεται από νομοτέλειες και συνολικούς κανονιστικούς στόχους. Βλ. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 598, 614, 623.

Ένα άλλο ουσιαστικό στοιχείο της ιστορικής-φιλοσοφικής σκέψης του Oakeshott, που συνδέεται με τα παραπάνω, είναι η έμφαση στην παρατήρηση των διαφορών-μεταβάσεων μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας. Η διάκριση του εμπειριοκρατικού συντηρητισμού από την ιδεολογία του συντηρητισμού, συνίσταται στην απουσία τελεολογικής/κανονιστικής διάστασης στην προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας, απότοκο του ιστορικού κατανοητικού τρόπου του Oakeshott και της δισημίας που απέδιδε στη νεωτερικότητα. Από την μια πλευρά, η εμπειρία του νεωτερικού ανθρώπου χειραφετήθηκε από τον πρακτικό τρόπο, από τις ανάγκες της πολιτικής, της ηθικής ή του επαγγέλματος (π.χ. ο homo contemplativus των Ουμανιστών και του Γκαίτε, η διαμόρφωση της ιστορίας ως επιστήμης). Από την άλλη πλευρά, διατυπώνεται το ερώτημα μήπως η νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία της ιδεολογίας που τελικώς σημαίνει την υπαγωγή στον πρακτικό τρόπο της εμπει-

ρίας όλων των υπόλοιπων τρόπων της ανθρώπινης δράσης/εμπειρίας.⁵

Ως προς τον πολιτικό βίο, η ενατένιση της ευρωπαϊκής ιστορικής εμπειρίας στη μακρά της διάρκεια (Ρώμη-Ελλάδα-δυτικός Μεσαίωνας-Νεωτερικότητα και τα υποκεφάλαιά τους), όπως επιχειρείται από τον Oakeshott στις *Διαλέξεις για την ιστορία της πολιτικής σκέψης*, εστιάζεται σε θέματα δικαίου, εξουσίας-πολιτικής νομιμοποίησης, κύρους-κηδεμονίας. Το ίδιο το κείμενο των *Διαλέξεων* είναι αντιπροσωπευτικό της συντηρητικής προδιάθεσης και της ιστορικής μεθόδου του Oakeshott. Είναι χαρακτηριστικό ότι αποφεύγει την θεωρία, αφού τα συγκεκριμένα μαθήματα στη London School of Economics and Political Science διακρίνονταν από ιστορικό προσανατολισμό: οι φοιτητές στο πανεπιστήμιο δε χρειαζόνταν να διδαχθούν πώς να μεταρρυθμίσουν την κοινωνία και άρα δε διδάσκονταν «πολιτική θεωρία», αλλά «ιστορία της πολιτικής σκέψης». Το συγκεκριμένο αντικείμενο θεω-

5. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 572, 582, 614. Για την επίδραση της ιδεολογίας κατά τη νεωτερικότητα βλ. την πρόσφατη εργασία του Λέκκα πάνω σε ένα άλλο συντομότερο και διαφορετικού χαρακτήρα δοκίμιο του Oakeshott, Παντελής Λέκκας, *‘Ο Πύργος της Βαβέλ’ του Μάικλ Οουξοτ. Ερμηνεία ενός φιλοσοφικού διηγήματος*, Αθήνα, Τόπος, 2022.

ρούσε ο Oakeshott περισσότερο κατάλληλο για την διδασκαλία στο πανεπιστήμιο. Αντίθετα, η Βαβέλ των θεωριών, απόψεων ή ηθικών ερμηνειών-διδασμάτων της ιστορίας, πίστευε ότι έπρεπε να μείνει εκτός του ακαδημαϊκού χώρου.

Παρά, όμως, τον αποστασιοποιημένο τρόπο θεώρησης της ιστορίας που προκρίνει ο Oakeshott (όπως θα δούμε και παρακάτω η αντίληψή του για τον ιστορικό τρόπο της γνώσης ήταν ότι δεν έχει νόημα να αποδίδουμε ηθικές κρίσεις στα ιστορικά γεγονότα), από την όλη αφήγηση στις *Διαλέξεις* αναδύονται τα στοιχεία της διάκρισης του πολιτισμού από τη «βαρβαρότητα», της νομιμοποίησης από την ισχύ. Το τερπνό ύφος είναι τέλος συμβατό με τον αισθητισμό, τον μη ιδεολογικό-πρακτικό-διδασκτικό χαρακτήρα, που διέκρινε γενικώς το έργο και τη νοοτροπία του. Κατανοεί κανείς από τα παραπάνω ότι η μετάφραση των *Διαλέξεων* εμπλουτίζει με ένα απαραίτητο έργο την ελληνική βιβλιογραφία που είναι διαθέσιμη στους μελετητές, διδάσκοντες και φοιτητές, ιδίως στα πανεπιστημιακά τμήματα Πολιτικής Επιστήμης, Νομικής, Ιστορίας, Παιδαγωγικής και Φιλοσοφίας.

Ωστόσο, η συγκεκριμένη ελληνική έκδοση των *Διαλέξεων*

καθίσταται επιπλέον αξιοσημείωτη, λόγω του Επιμέτρου της. Σε αυτό, ο Παντελής Λέκκας «συστήνει» τον Oakeshott στο ελληνικό κοινό, όχι μόνον με αναφορά στο προκειμένο έργο, αλλά γενικά ως στοχαστή. Το εκτεταμένο κείμενο του Επιμέτρου (αγγίζει τις εκατό σελίδες, το μέγεθος μιας μικρής μονογραφίας) επιχειρεί επί της ουσίας να συνθέσει τη διανοητική προσωπογραφία ενός από τους κορυφαίους Βρετανούς φιλόσοφους του 20ού αιώνα, επιδεικνύοντας την (σημαντική για το εν λόγω είδος που δεν είναι αναπτυγμένο στην Ελλάδα) αρετή της πνευματικής μετριοπάθειας, καθώς ο επιμελητής-μεταφραστής και συγγραφέας του Επιμέτρου μας εισάγει στον διανοητικό κόσμο του Oakeshott χωρίς να χειραγωγεί προς τη δική του σκέψη. Θα προσπαθήσουμε να αποδώσουμε το πνεύμα αυτού του κειμένου, με ιδιαίτερη έμφαση στη συνείδηση, τον ρόλο και τη στάση των διανοουμένων σε μια σειρά ζητημάτων ιδίως κατά τη νεωτερικότητα.

Ο Λέκκας επισημαίνει ότι κεντρική σημασία στη φιλοσοφία της ιστορίας του Oakeshott κατέχει η διαφορά εμπειρίας και θεωρίας, η οποία αντιστοιχεί στην αντίστιξη εμπειρίας - αφαίρεσης, που έχει αναλύσει εκτενώς και

στο σχετικό δικό του δοκίμιο.⁶ Συγκεκριμένα, η θεωρία εκφράζεται ιστορικά από το ρεύμα του ρασιοναλισμού, με την εμμονή του στη βεβαιότητα, την αποκλειστική εστίαση σε μια γνώση «διαρκώς βέβαιη», ο φορέας ή παραγωγός της οποίας παρουσιάζεται σαν ένας μικρός θεός (ακαδημαϊκός, ακαδημαϊσμός). Μια καταρχήν αισιόδοξη γνωσιολογία, αυτή του Διαφωτισμού, καταλήγει στην (αλλά και εκκινεί από την) ως άνω βεβαιότητα. Η πίστη στις αποδεικτικές δυνάμεις του λόγου⁷ ανάγεται τελικώς σε μια μορφή δόγματος. Αυτού του είδους η απόλυτη-δογματική γνώση συνίσταται ή μετατρέπεται σε πληροφορία, αποστερούμενη έτσι το στοιχείο της απορίας, του «θαυμασμού» (με την αρχαιοελληνική έννοια της λέξης). Αντίθετα, κατά τον Oakeshott, η απόλυτη επιστημονική αλήθεια-βεβαιότητα είναι αυταπάτη και η γνώση επαλη-

θεύεται μόνον στον βαθμό που διατηρεί το στοιχείο της απορίας και παραμένει μερική.⁸

Μια τέτοιου είδους γνωσιολογία ανάγεται στη νεωτερικότητα και ειδικά στους Γάλλους εγκυκλοπαιδιστές και τον θετικισμό των Auguste Comte και Καρόλου Μαρξ. Ήδη όμως μπορούμε, σύμφωνα με τον Oakeshott, να εντοπίσουμε διατυπωμένες τις αρχές της «πολιτικής της πίστης» στο *Novum Organum* του Βάκωνος (θα προσέθετε κανείς και το φιλοσοφικό έργο του Καρτέσιου).⁹ Όπως έχει υποστηριχθεί και θα δούμε στη συνέχεια, η γνωσιολογία των διανοουμένων του Διαφωτισμού αναφέρεται τελικά σε έναν τρόπο κοινωνικής συμπεριφοράς τους ως ιδεολόγων, από τον οποίο απομακρύνεται ο διανοούμενος ως *homo ludens*, ο άνθρωπος-ουμανιστής που αντιμετωπίζει την γνώση, την πνευματική ενασχόληση ως ένα παιχνίδι ή περιπλάνηση, από

6. Παντελής Λέκκας, *Αφαίρεση και εμπειρία. Μια φορμαλιστική θεώρηση του ιδεολογικού φαινομένου*, Αθήνα, Τόπος, 2012.

7. Peter Gay, *The Enlightenment. The Rise of Modern Paganism*, Νέα Υόρκη, Norton, 1995. Ernst Cassirer, *Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, Αθήνα, MIET, 2013. Jonathan Israel, *Η Ευρώπη και ο Ριζοσπαστικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2005.

8. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 557.

9. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 572. Anthony Grafton, *Defenders of the Text. The Tradition of Scholarship in An Age of Science*, Κέμπριτζ Μασσαχουσέτης, Harvard University Press, 1991, σ. 1.

όπου δε χάνεται το στοιχείο της απορίας και του «θαυμασμού».¹⁰

Υπάρχει λοιπόν ακόμα στον βίο μας χώρος για τον διανοητικό θαυμασμό και την απορία που στη σκέψη του Oakeshott προβάλλει ως αρετή του Ουμανισμού; Μας επιτρέπεται να διαβάσουμε λογοτεχνία ή να χαρούμε την τέχνη, χωρίς να ανάγουμε απαραίτητα τον θαυμασμό μας σε αισθητικούς ή φιλολογικούς κανόνες; Σύμφωνα με τον Oakeshott, ο ρασιοναλισμός προσπαθεί να δημιουργήσει μια λογοτεχνία, η οποία θα περιλαμβάνει μόνον τη λογοτεχνική θεωρία. Πέρα από αυτό όμως, όπως δείχνει η περίπτωση του Μαρξισμού, η ιδεολογική πολιτική και ο ρασιοναλισμός στην πολιτική, η ιδεολογική και η επιστημονική πολιτική ή θεώρηση της ιστορίας είναι (αντίθετα με ό,τι θα έτεινε κάποιος να υποθέσει αρχικά) όψεις του ίδιου νομίσματος, της νεωτερικής πολιτικής συνθήκης: είναι γνωρίσματα της νεωτερικότητας. Η ιδεολογική θεώρηση της ιστορίας στηρίζεται σε κάποιους «νόμους της ιστο-

ρικής δράσης», στους οποίους ανάγεται το σύνολο του υλικού που έχει στη διάθεσή του ο ιστορικός. Όπως παρουσιάζεται στο Επίμετρο του Λέκκας, από τα παραπάνω στοιχεία της ιδεολογίας και του ρασιοναλισμού, η ιδεολογία είναι εκείνη που τροφοδοτεί τον ρασιοναλισμό και τους διανοούμενους με βεβαιότητες, στηριγμένες σε λογικοφανείς αναλύσεις του κοινωνικού κόσμου, οι οποίες εκκινούν από αφηρημένες παραδοχές και καταλήγουν σε ορθολογικές δεοντολογίες για την αναμόρφωσή του.¹¹ Στη διαδικασία παραγωγής της ιδεολογίας, οι διανοούμενοι καλούνται να επεξεργαστούν τις αρχές της οντολογικής ερμηνείας, αλλά και της δεοντολογίας που υιοθετείται (βλ. διανοούμενοι-παραγωγοί ιδεολογίας). Όπως ο Mannheim,¹² ο Oakeshott δεν απέχει από το να δει αυτή τη γνωσιολογία ως συνειδητή αλλοίωση της πραγματικότητας, ή να πει, όπως ο Marx (στον οποίο αντιτίθεται σε πολλά επίπεδα), ότι η ιδεολογία αποκρύπτει την πραγματική φύση των πραγμάτων.

10. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», ό.π., σ. 562, 631.

11. Στο ίδιο, σ. 564, 572. Πρβ. Π. Λέκκας, *Ερμηνεία ενός φιλοσοφικού διηγήματος*, ό.π.

12. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia. An introduction to the sociology of knowledge*, Νέα Υόρκη, Harcourt & Brace, 1954.

Οι αφηρημένες αρχές της πολιτικής και της γνωσιολογίας που επικρατούν ως πεποιθήσεις, αποτελούν κεντρικό ζήτημα της νεωτερικότητας και δεν είναι τυχαίο ότι στη σχετική ανάλυση του Oakeshott, όπως μας προτείνεται από τον Λέκκα, αναφέρεται ο Max Weber και η πολιτική της πεποίθησης (που ανάγεται σε αρχές και σε πολλές περιπτώσεις απολήγει στον ολοκληρωτισμό, σε αντιδιαστολή με την πολιτική της ευθύνης που βασιζόταν στην εμπειρία.¹³ Πολιτική της πεποίθησης, νεωτερικότητα, γένεση του διανοούμενου-επαγγελματία και της ιδεολογίας, επικοινωνούν μεταξύ τους, όπως και με τα αποθέματα ισχύος που χρειάζεται η πολιτική της πεποίθησης προκειμένου να εφαρμοστεί.¹⁴ Τα αποθέματα αυτά, η τεράστια συγκέντρωση ισχύος που έχει ανάγκη η ιδεολογική πολιτική, εντοπίζονται μόνο στο μοντέρνο κράτος και, όπως φαίνεται από πολλά ιστορικά παραδείγματα, η συ-

νάντηση αυτών των στοιχείων, η συνάντηση δηλαδή ιδεολογίας και κρατικής ισχύος, δημιούργησε μια εκρηκτική χημική ένωση.¹⁵

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει μόνον «ο άνθρωπος που θαυμάζει». Απέναντι στη βεβαιότητα του ιδεολογικού οπλοστασίου, υπάρχει η πολιτική ή το ήθος της αμφιβολίας ή της αποστασιοποίησης που ανατρέχει στον Ουμανισμό. Και οι δύο περιπτώσεις, τόσο η πολιτική της πεποίθησης όσο και η στάση της αμφιβολίας, περιγράφουν, προϋποθέτουν και συνεπάγονται την δράση των λογίων/διανοουμένων ή μάλλον τύπους δράσης αυτών, αρκετά διαφοροποιημένες μεταξύ τους. Απέναντι στον ενθουσιασμό και το μαχητικό πνεύμα του διανοούμενου που στηλιτεύει ή ηγείται πολιτικών κινήματων (π.χ. του εθνικισμού) ή επαγγέλλεται (κατατρώχεται από) μια μελλοντική ουτοπία στο έργο του,¹⁶ βρίσκει η δυσπιστία, ο

13. Max Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1987. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 572.

14. Πρβ. John Breuilly, *Nationalism and the State*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1994. Elie Kedourie, *Nationalism*, Οξφόρδη, Blackwell, 1994.

15. Neil Harding, «The Russian Revolution: An Ideology in Power», *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, επιμ. Terence Ball, Richard Bellamy, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2003, σ. 239.

16. Christophe Charle, *Birth of the Intellectuals 1880-1900*, Κέμπριτζ, Polity, 2015. Patrick Baert, *The Existentialist Moment. The Rise of Sartre as a*

σκεπτικισμός και το στωικό πνεύμα όσων μπορούν να δεχτούν ακόμη και το βολικό λάθος, προκειμένου να ζήσουν πραγματικά στο παρόν.¹⁷

Το στοιχείο που δείχνει τον σκεπτικισμό ή τον στωικισμό του ίδιου του Oakeshott, είναι η επίγνωση ότι κανένας από αυτούς τους τρόπους να ζει και να πολιτεύεται κάποιος δεν είναι απαλλαγμένος από τη νέμεση που συνεπάγεται η επιλογή του. Τόσο οι ιδεολόγοι, οι διανοούμενοι της νεωτερικότητας, όσο και οι *literati* ή λόγιοι, οι ουμανιστές, βαρύνονται με τη νέμεση της μιας ή της άλλης πολιτικής: τον φανατισμό, τις ιδεολογικές παρωπίδες ή τον ελιτισμό, την απάθεια, την αδιαφορία και τα μειωμένα ανακλαστικά. Ως ένα βαθμό, τέτοιες κατηγορίες λειτουργούν ως ιδεότυποι και επομένως τα χαρακτηριστικά των πνευματικών αυτών στάσεων είναι δυνατό κάποτε να εναλλάσσονται, καθώς δύσκολα μπορεί να βρεθεί ανθρώπινο ον που να μην

κίνητοποιείται κάποτε, σε κάποια περίοδο της ζωής του, από κάποια ιδέα, να μη διακατέχεται από πάθος για έναν στόχο. Αντίστροφα, όπως η συνήθεια και η επανάληψη διεισδύουν στο χάρισμα και το διαβρώνουν, έτσι και η αμφιβολία διεισδύει στην πίστη, με αποτέλεσμα (στο επίπεδο της πολιτικής) την συχνά ευκαταία ιδεολογική αποσυμπίεση, αναδίπλωση ή σκεπτικισμό.

Με τέτοιου είδους πολιτικά διλήμματα έρχονται αντιμέτωποι οι διανοούμενοι, ενώ ο οντολογικός γρίφος της συνείδησής τους κατά τη νεωτερική περίοδο βρίσκεται (σε όσες περιπτώσεις οι βεβαιότητες δεν είναι εδραίως εγκατεστημένες) ενώπιον της επιλογής της νεωτερικότητας (αλλαγής, μεταρρύθμισης, επανάστασης, εκδυτικισμού) ή της παράδοσης. Η ρήξη με την παράδοση και οι επακόλουθες συνθήκες ρευστότητας σηματοδότησαν το ίδιο το περιεχόμενο της νεωτερικής εποχής.¹⁸ Σε αυτές τις συνθήκες, το νεωτερικό υποκείμενο

Public Intellectual, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2015. Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, Παρίσι, Calmann-Lévy, 1955, σ. 46.

17. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 631.

18. Alvin Ward Gouldner, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, Λονδίνο, MacMillan, 1979, σ. 1. Παντελής Λέκκας, «Διανοούμενοι και ιδεολογία», *Επιστημονική Συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 1994, σ. 201. -, *Αφαίρεση και εμπειρία*, σ. 135.

γεννάνται (μέσω της εξατομίκευσης που υφίσταται, όπως συνέβη στις πόλεις της Ιταλικής Αναγέννησης ή στον βιβλιοκρατικό δογματισμό της Μεταρρύθμισης) καταρχήν σε μια ιδιωτική σφαίρα, που σηματοδοτεί και μια νέα υπαρξιακή δυνατότητα για τον διανοούμενο (λόγιο, ουμανιστή, *litteratum*, μέλος της πολιτείας των γραμμάτων), μια νέα εμπειρία προσωπικής αυτοδιάθεσης, σε αντιδιαστολή με τον εκκλησιαστικό κοινοτισμό και τις σωτηριολογικές κατευθύνσεις της μεσαιωνικής χιλιετίας.¹⁹

Η ελευθερία, η προσωπική αυτοδιάθεση που χαρίστηκε στον νεωτερικό άνθρωπο, δεν είναι και πάλι χωρίς νέμεση. Το βαρύ τίμημα που καλείται κάθε φορά να καταβάλλει, αποτελεί ίσως ένα από τα χαρακτηριστικά του βίου του. Στην προκειμένη περίπτωση, η ρήξη, ο θρυμματισμός, της παράδοσης σηματοδοτεί μια αμ-

φισημία της νεωτερικότητας, που επηρεάζει τη σκέψη των διανοουμένων, οι οποίοι είναι άλλωστε εκείνοι που την διαπιστώνουν/καταγγέλλουν. Η μια όψη του νέου κόσμου είναι αυτή της ελευθερίας και η άλλη, καθώς σπάνε οι δεσμοί, εκείνη του θρυμματισμένου νοήματος, του θρυμματισμένου κόσμου. Η νέμεση της ελευθερίας του νεωτερικού ανθρώπου είναι η απώλεια της αίσθησης του ανήκειν, η απώλεια της κοινότητας και το επαγόμενο αξιακό κενό. Η πραγματικότητα μιας ζωής χωρίς νόημα αποτελεί αβάσταχτο βάρος για την ανθρώπινη φύση, που είναι εξ ορισμού κοινωνική και αποστρέφεται το χάος.²⁰ Τελικά επιστρατεύεται η ιδεολογία, προκειμένου να συγκολλήσει τα θραύσματα και να ανακατασκευάσει την κοινότητα: χαρακτηριστικά, οι νεωτερικοί διανοούμενοι ως παραγωγοί και φορείς, προπα-

19. Και σ' αυτή την ιστορική γραμμή σκέψης σημειώνονται πάντως αποκλίσεις, ιδίως σε ό,τι αφορά την κατανόηση/προσέγγιση του ενιαίου και μονοσήμαντου χαρακτήρα του Μεσαίωνα, στη διάρκεια του οποίου αναδύονται σημαντικοί εκπαιδευτικοί θεσμοί, ή υφίστανται εξαιρέσεις και μη τυπικές περιπτώσεις συγγραφέων-λογίων, όπως π.χ. το ατομικό πνεύμα και η κριτική του Αβελάρδου απέναντι στις δεισιδαιμονίες που καλλιεργούσε ο κλήρος, Emile Durkheim, *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής σκέψης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2014, σ. 124. Larry Siedentop, *Inventing the Individual. The Origins of Western Liberalism*, Λονδίνο, Penguin, 2014.

20. Max Weber, *The Methodology of Social Sciences*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1968. Peter Berger, *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*, Νέα Υόρκη, Anchor, 1990.

γανδιστές διαφόρων ιδεολογιών, έχουν ως κύριο αντικείμενο τον ορισμό της ιδεατής ανθρώπινης κοινότητας (ποια στοιχεία την αποτελούν, ποια τα «συγκολλητικά στοιχεία»), ποιοι είναι οι συλλογικοί στόχοι κ.λπ.) και όχι των παραμέτρων, στόχων, ιδεών κ.λπ. της ατομικής ανθρώπινης συνείδησης/ύπαρξής τους. Όμως αυτές οι νέες κοινότητες και παραδόσεις της νεωτερικότητας που παράγονται από την ιδεολογία και ανταποκρίνονται στην ψυχολογική ανάγκη για νόημα και τάξη στη ζωή μας, δεν είναι οι κοινότητες και οι παραδόσεις του κόσμου του χθες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο παραδοσιακός άνθρωπος με δυσκολία θα μπορούσε να επικοινωνήσει στη γλώσσα, να αντιληφθεί το νόημα των κατασκευασμένων από τους διανοούμενους παραδόσεων του σήμερα-της νεότερης κοινωνίας.²¹

Η απόσταση παράδοσης-νεωτερικότητας έχει απασχολήσει, εκτός από τον Oakeshott, και πολλούς άλλους φιλοσόφους της ιστορίας, αλλά και ιστορικούς,

κοινωνιολόγους, άλλους διανοητές, ποιητές κ.ο.κ. Χαρακτηριστικά μπορεί να αναφερθεί και πάλι ο Weber, για τον οποίο η ανάλυση της δυτικής νεωτερικότητας (ιδιαίτερα στην *Προτεσταντική ηθική*), κατέστη, σύμφωνα με μια ανάγνωση του έργου του, το σημαντικότερο πνευματικό του διακύβευμα.²² Γνωρίζουμε ότι στο τέλος έφτασε να περιγράψει τον νεότερο κόσμο σαν κάτι που μοιάζει με σιδερένιο κλουβί, πιάνοντας το νήμα της κριτικής των «μικρόψυχων καιρών» όπου ζούμε, κριτική η οποία είχε ξεκινήσει ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα.²³ Η νοσταλγία που προκαλείται από την απώλεια, τον θρυμματισμό της παράδοσης, αφορά έναν κόσμο σταθερότητας, εκείνον μιας κοινωνίας στην οποία κυριαρχούσαν τα σταθερά νοήματα και η Εκκλησία, με το αδιαπραγμάτευτο κύρος της (το δικαίωμα να διδάσκει και να νοθετεί). Από την άλλη πλευρά, η απώθηση ή ο φόβος που αισθάνεται ο νεωτερικός άνθρωπος (διανοούμενος),

21. Eric Hobsbawm, «Επινοώντας παραδόσεις», *Η επινοήση της παράδοσης*, επιμ. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004, σ. 9.

22. Wolfgang Schluchter, *The Rise of Western Rationalism. Max Weber's Developmental History*, Μπέρκλεϊ, University of California Press, 1981.

23. Isaiah Berlin, *Οι ρίζες του ρομαντισμού*, Αθήνα, Scripta, 2002, σ. 54.

είναι απέναντι στον κόσμο των πολλαπλών επιλογών, της ελευθερίας και της ρευστότητας των κοινωνικών σχέσεων που απλώνεται ενώπιόν του.

Ο Λέκκας επισημαίνει ότι η ιστορική κατεύθυνση των μελετών του Oakeshott αναδεικνύει την νεωτερικότητα ως μια περίοδο της πορείας ειδικότερα του δυτικού Ευρωπαίου ανθρώπου, ως είδος κοινωνίας που αναδύθηκε κυρίως στη Δύση. Η νεωτερικότητα περιγράφει μια σειρά φαινομένων των κοινωνιών της δυτικής Ευρώπης, όπως η Μεταρρύθμιση, ο Διαφωτισμός, το σύγχρονο κράτος και η ιδεολογία, αλλά και τα αντίστοιχα φαινόμενα υστέρησης στις κοινωνίες που δε γνώρισαν πλήρως αυτήν την ιστορική περίοδο (από εκεί και πέρα ομιλούμε για διαβαθμίσεις-αποκλίσεις από την δυτική νεωτερικότητα, από τη δυτική ιστορική εμπειρία ή για βαθμούς αφομοίωσής της, βαθμούς εκδυτικισμού, όψεις υπανάπτυξης κ.λπ.). Από την άλλη πλευρά, η παράδοση, όπως την προβάλλει (χωρίς πάντως να την εξιδανικεύει ως μια χρυσή εποχή) ο Oakeshott, μπορεί να ήταν κόσμος σταθερότητας, εμπειρικής-πρακτικής αυτοπεποίθησης και κοινοτικής ομοιομορφίας, από

την οποία η διαφοροποίηση συνιστούσε εναλλακτική κοινοτική οργάνωση-αίρεση και «εξεγερσιακή εκκεντρικότητα», που φυσικά εδιώκετο, ωστόσο δεν απέκλειε την βαθμιαία αλλαγή, την εμπειρική προσαρμογή στα πράγματα με την μορφή της συνέχειας (σε αντίθεση με τους νεωτερικούς αιώνες που μπορούν να οριστούν ως αιώνες ριζοσπαστικής αλλαγής). Τα παραδοσιακά συστήματα, όπως ο εκκλησιαστικός βίος ή ο κόσμος του εθίμου, στηρίζονταν, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη ανάλυση, στη συγκροτημένη εμπειρία, την ρύθμιση λεπτομερειών, κανόνων, τελετουργικών κ.λπ., που δημιουργούσαν με φυσικό, αργό και ελαστικό τρόπο πειθαρχίες συγκρότησης της γνώσης και της ανθρώπινης συμπεριφοράς.²⁴ Σ' αυτά τα χαρακτηριστικά διακρίνονται από τον Oakeshott οι αρετές της παράδοσης, όταν η κοινωνική συμπεριφορά, η αλλαγή, δεν προέρχονται από αφηρημένα ιδανικά ή δεν επιβάλλονται («εδώ και τώρα»). Θα μπορούσε να διακρίνει κανείς τον άνθρωπο που βιώνει/ζει την κοινωνική πραγματικότητα (και τελικά την ίδια τη ζωή του) και εκείνον που διανοείται, φτιάχνοντας αφηρημένες έννοιες για την πραγματικό-

24. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», ό.π., σ. 591.

τητα και τη ζωή από τις οποίες κατατρύχεται. Ή αντίστοιχα τον άνθρωπο που διαβάζει ποίηση ή λογοτεχνία και εκείνον που μελετά θεωρία της λογοτεχνίας ή προσπαθεί να κατασκευάσει μια θεωρία (ή έτι περαιτέρω μια ιδεολογία) για τη λογοτεχνία ή την τέχνη. Η ιστορία παρέχει κάποια εντυπωσιακά παραδείγματα για το πόσο επίπονη υπήρξε η βίαιη αποκήρυξη, η διάρρηξη παραδόσεων, πειθαρχιών τεχνικής γνώσης και ενός ενιαίου τρόπου ζωής, για χάρη μιας ιδέας ή ενός σχεδόν υπερβατικού στόχου αλλαγής.²⁵

Οι παρατηρήσεις αυτές τεκμηριώνουν τη «συντηρητική προδιάθεση» του Oakeshott, όπως την περιγράφει ο μεταφραστής του έργου του στα ελληνικά. Η σχέση όμως του Βρετανού φιλοσόφου με τα πνευματικά γνωρίσματα της παράδοσης και της νεωτερικότητας ήταν επί της ουσίας «εκλεκτικιστική», όπως φαίνεται από την πρόσδεσή του στην ουμανιστική και τη φιλελεύθερη παράδοση στην εκπαίδευση, κατά το πνεύμα των βρετανικών πανεπιστημίων όπου φοίτησε και δίδαξε. Γενικά, ο Oakeshott ανακαλεί σε πολλές

περιπτώσεις την αντίληψη του Ουμανισμού και τα γνωρίσματα του ουμανιστή δασκάλου, λόγιου κ.λπ., έναντι του επαγγελματία, του διανοούμενου που στρατεύεται σε μια ιδεολογία ή σε ένα κρατικό μηχανισμό ή σε οποιονδήποτε μηχανισμό ισχύος. Ο Ουμανισμός αποτέλεσε παράδοση με την έννοια που στοιχειοθετήσαμε παραπάνω, δηλαδή εκείνη της απτής, εμπράγματης σχέσης με το πνευματικό αντικείμενο, ενώ η πνευματική ενασχόληση των ουμανιστών έμοιαζε λιγότερο στρατευμένη σε ένα πολιτικό ή εκκλησιαστικό σκοπό ή αρχή και περισσότερο κατευθυνόμενη στην απόλαυση μιας ξεχωριστής ζωής του πνεύματος (*vita contemplativa*). Ο Ουμανισμός εναντιώθηκε στις «ιδεολογίες» της προτεσταντικής εκκοσμικευμένης εκδοχής του χριστιανισμού και τήρησε αποστάσεις από τις βεβαιότητες και τα δόγματα του Προτεσταντισμού, αλλά και του μεσαιωνικού παπισμού-σχολαστικισμού, που παρά την χρονική απόσταση από τη νεωτερικότητα, διακρινόταν από ιδεολογικά-κανονιστικά στοιχεία.²⁶

Η μη ιδεολογική γνώση στην εκπαίδευση είναι εκείνη που δεν

25. Π. Λέκκας, *Ερμηνεία ενός φιλοσοφικού διηγήματος*, ό.π.

26. Benard Reardon, *Religious Thought in the Reformation*, Λονδίνο, Routledge, 1992.

επιβάλλεται συστηματικά-κωδικοποιημένα ως δόγμα, επιστημονική, δογματική ή πολιτική βεβαιότητα.²⁷ Η «αποδραματοποίηση» αυτή όσον αφορά τη γνώση, είναι βέβαια πολύ δύσκολο να επιτευχθεί (στην εκπαίδευση ή στην πολιτική), δεδομένης της απήχησης που έχει η ιδεολογία. Ο ουμανιστής, όπως θα δούμε ο διανοούμενος ως *homo ludens*, διατηρεί την απορία: την αβεβαιότητα, το μυστήριο και την αμφιβολία της χαράς, του παιχνιδιού της μάθησης.²⁸ Η επιρροή του, όπου υπάρχει και κατευθύνεται, γίνεται χωρίς έπαρση και είναι τέτοιου είδους που κάποιος άλλος, π.χ. ο μαθητής, μπορεί να την αποδέχεται χωρίς την αίσθηση του υποβιβασμού.

Στα νεότερα χρόνια, ο διανοούμενος που αμφιβάλει απέναντι στο πνεύμα του ρασιοναλισμού και στη δυσνόητη θεωρία, ή που δυσπιστεί απέναντι στη ριζοσπαστική πολιτική και την ιδεολογία (π.χ. επαναστατικές διακηρύξεις, αρχές, εθνικισμός κ.λπ.), εξελίσσεται σε διανοούμενο της συντηρητικής προδιάθεσης, ο οποίος προτιμά την γνώση που αποκόμιζε κάποιος από την εμπειρι-

κή σχέση με τα πράγματα και την ελεύθερη αναζήτηση από τα —θεωρητικά/ιδεολογικοποιημένα— καθεστώτα γνώσης της νεωτερικότητας. Ο εμπειρικός συντηρητισμός που διακατέχεται από σκεπτικισμό και συμβιβάζεται με την αβεβαιότητα,²⁹ διαφέρει, όπως είπαμε, από τον ιδεολογικό συντηρητισμό που εξαγγέλλει την επιστροφή στις ρίζες ή την παράδοση ως μια ακόμα ιδεολογική πρόταση.

Η διαφορά εμπειρίας-ιδεολογίας ή ουμανιστή-μαχητικού διανοούμενου/ιδεολόγου, μοιάζει εκ πρώτης όψεως να τροφοδοτεί αλλά και να τροφοδοτείται από την πόλωση, τη διχοτόμηση της ιστορίας και των ανθρώπινων κοινωνιών σε παραδοσιακές και νεωτερικές. Ωστόσο, στη σκέψη του Oakeshott, οι ιστορικές συνθήκες περισσότερο τροποποιούνται και προσαρμόζονται, παρά αλλάζουν δραματικά. Έτσι, το ιστορικό γίνεσθαι διαμορφώνεται από την πραγματικότητα της συνέχειας και, σε μια δεδομένη ιστορική περίοδο, σε μια «στιγμή» του ιστορικού χρόνου, τουλάχιστον μέχρι την εποχή που έζησε ο Oakeshott, η νεωτερικό-

27. E. Durkheim, *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής σκέψης*, ό.π., σ. 343.

28. Johan Huizinga, *Homo Ludens. A Study of the Play-Element in Culture*, Λονδίνο, Routledge & Kegan, 1980.

29. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», ό.π., σ. 631.

τητα συνιστά ένα μικρό μέρος των κοινωνικών συνθηκών με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι ιστορικοί δρώντες. Κάποιες «ανακολουθίες» στον τρόπο ερμηνείας της (μη ιεραρχημένης και αιτιοκρατικής) ιστορικής πραγματικότητας, που προκύπτουν π.χ. από την «δισημία της νεωτερικότητας» ή την εκλεκτική σχέση με την ιστορική παράδοση του Ουμανισμού, τον ρεαλισμό και εμπειρισμό των Hobbes και Hume και (ταυτόχρονα) τον ιδεαλισμό, είναι αναγκαία συνέπεια της συντηρητικής σκεπτικής-μη ιδεολογικής και αποδραματοποιημένης-ανοικτής ως προς τους γνωσιολογικούς στόχους-προτάγματα προδιάθεσης του Oakeshott. Συστήνοντάς τον στο ελληνόφωνο αναγνωστικό κοινό, ο συγγραφέας της διανοητικής του βιογραφίας και μεταφραστής των ιστορικών του μαθημάτων για την πολιτική πράξη και σκέψη, διατηρεί αυτές τις «ανακολουθίες», που διαπνέονταν, όπως είπαμε, από το πνεύμα του σκεπτικισμού. Στην ουσία, καλούμαστε να κατανοήσουμε έναν κόσμο θρυμματισμένο, διαιρεμένο, όπου το νόημα δεν μπορεί να αναζητηθεί (όπως στην παραδοσιακή κοινωνία) σε μια

ενιαία αρχή (θρησκεία κ.λπ.). Η κατανοητική μας εμπειρία συνιστά το άχθος της ύπαρξής μας ως νεωτερικών ανθρώπων, και χωρίζεται σε διαφορετικούς «τρόπους»: στην επιστήμη, την ιστορία και την πράξη/πρακτική ζωή.

Οι διαφορετικοί τρόποι της εμπειρίας έχουν μεταξύ τους αρκετή απόσταση, καθώς θέτουν διαφορετικούς στόχους. Στον κόσμο της πράξης, η κατανόηση έχει εργαλειακό χαρακτήρα και αναφέρεται στις επιθυμίες ή τις αξίες (θρησκεία, ηθική, πολιτικοί στόχοι κ.λπ.), ενώ η επιστήμη προσπαθεί να γνωρίσει την πραγματικότητα ανεξάρτητα από τον περατό κόσμο της δικής μας ύπαρξης, συναρθρώνοντας τις αναγκαίες σχέσεις (αίτια και αιτιατά) που την διαμορφώνουν. Η ιστορία, πάλι, είναι η κατανόηση όσων έχουν συμβεί και όσων οι μεταγενέστεροι διανοούνται για όσα συνέβησαν. Και η ιστορία (κατά την γνωσιολογία του Oakeshott) αφενός δε στηρίζεται σε κάποια γενική αιτιοκρατία (θεωρία), αλλά στη συναρμογή ψηφίδων-σύνθεση συστατικών μερών, κατά την παρομοίωση μιας ξερολιθιάς.³⁰ Επιπλέον, όπως ήδη είπαμε, τοποθετείται σε ένα

30. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», ό.π., σ. 618. Πρβλ. M. Oakeshott, *On History*, ό.π., σ. 49.

διαφορετικό κατανοητικό-γνωστικό επίπεδο από εκείνο στο οποίο βρίσκονται όσοι ζουν την πραγματικότητα. Λόγω της απουσίας πρακτικών στόχων στην ιστορική κατανόηση-ερμηνεία, ο ιστορικός γνωρίζει την πραγματικότητα έτσι όπως δε θα μπόρεσει ποτέ να την αντιληφθεί αυτός που τη ζει. Η διαφοροποίηση των γνωστικών-ερμηνευτικών τρόπων αντιστοιχεί και πάλι σε διαφορετικούς τύπους δράσης των διανοουμένων-λογίων. Η κατανόηση που περιγράφεται ως ιστορία ή επιστήμη δεν έχει πρακτικό ιδεολογικό χαρακτήρα, γίνεται ξεχωριστά από την πράξη, διαχωρισμένη από τους στόχους της πρακτικής ζωής, της πρακτικής (ιδεολογικής) κατανόησης.

Εισάγεται έτσι εδώ η παλαιά ιδέα του χωρισμού του λόγιου και του διανοητικού πεδίου – του πνευματικού βίου από την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα και τον κόσμο των πρακτικών υποθέσεων (*homo contemplativus* ή *homo activus, homme des affaires*). Ο διανοούμενος ουμανιστής βρίσκεται, ως προς την κατανοητική του εμπειρία, σε ένα άλλο επίπεδο, απελευθερωμένος από τον πρακτικό τρόπο,

από τα δεσμά της πράξης και της επιθυμίας. Από την άλλη πλευρά, ο νεωτερικός διανοούμενος ανακαλύπτει την πράξη μέσω της ιδεολογίας. Η συντηρητική προδιάθεση αναδύεται και πάλι αναφορικά με την επισήμανση του Oakeshott να διατηρηθούν αμιγή τα κατανοητικά ιδιώματα (οι «τρόποι» της εμπειρίας) και το καθένα να διατηρήσει την αξία του. Η προδιάθεση αυτή ενισχύεται από την πεποίθηση ότι η ιστορική γνώση δεν έχει να κερδίσει κάτι από την ιδεολογία (από την λεγόμενη ιδεολογική θεώρηση της ιστορίας), ενώ και ο τρόπος της πράξης, π.χ. η πολιτική, θα ήταν καλύτερο να μην εξαρτάται από επιστημονικές (θετικισμός, νόμοι που υποτίθεται ότι διέπουν την ιστορία και μας λένε πώς πρέπει να ζούμε) ή ιστορικές (ιστορικισμός) αρχές.³¹

Η κατίσχυση επιστημονικών μεθόδων-τρόπων αντίληψης της πολιτικής στοιχειοθετεί ωστόσο το ιδεολογικό φαινόμενο, φωτίζοντας το περιεχόμενο και τον τρόπο λειτουργίας της ιδεολογίας. Αντίστοιχα, ο κατανοητικός τρόπος της ιστορίας δύναται να επηρεαστεί από τον ιστορικό ντετερμινισμό-θετικισμό και την αναζήτηση νόμων που διέπουν

31. Πρβλ. M. Oakeshott, *On History*, ό.π. Karl Popper, *The Poverty of Historicism*, Λονδίνο, Routledge & Kegan, 1961.

την ιστορία (π.χ. αρχές ιστορικού υλισμού, φυσιοκρατικές εξηγήσεις στις κοινωνικές επιστήμες κ.λπ.).³² Ακόμα, το πρακτικό κατανοητικό ιδίωμα σε σχέση με το παρελθόν, η κατανόηση δηλαδή του παρελθόντος αναφορικά με τις τρέχουσες ανάγκες και δραστηριότητες, παρέχει τελικά απλοϊκές ερμηνευτικές λύσεις στις απορίες που θέτει η προσπάθεια αντίληψης του κόσμου. Είναι ίσως προκλητικό να σκεφτούμε (ως λογική συνέπεια των παραπάνω) ότι το παρελθόν δεν έχει να μας διδάξει κάτι για τις τρέχουσες δραστηριότητές μας και ότι δεν έχει νόημα να υπόκειται σε κριτική. Το παρελθόν είναι μια ξένη χώρα.

Πώς θα χαρακτηρίζαμε μια τέτοια φιλοσοφία της ιστορίας, αυτού του είδους την αντίληψη για το τι είναι ή πρέπει να είναι ιστορία; Δε μοιάζει άποψη ουμανιστική, στην παράδοση δηλαδή της *ars historica* που αναζητούσε το δίδαγμα, το ρητορικό σχήμα, την πειθώ κ.λπ. Είναι μια ιδιόρρυθμη συντηρητική (όπως ο ίδιος ο Oakeshott) άποψη για την ιστορία, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ελιτιστική. Οπωσδήποτε, η ιστορική προσέγγιση διατηρεί για τον Oakeshott την

αυτονομία της και δε θα έμπαινε στον κόπο να απαντήσει στο ερώτημα ποια είναι η χρησιμότητα, η χρηστική αξία της ιστορίας. Η πνευματική ενασχόληση για την χαρά της αυθεντικής ανακάλυψης του παρελθόντος, η αυθόρμητη γνωστική περιέργεια ως τμήμα της ανθρώπινης εμπειρίας, μας οδηγεί στον διανοούμενο ως *homo ludens* (τον διανοούμενο που αντιμετωπίζει την πνευματική ενασχόληση σαν παιχνίδι ή περιπλάνηση).

Ο Oakeshott, αναγνωρίζοντας ο ίδιος την επιρροή που έχει δεχθεί από τη μετριοπάθεια και το πνεύμα του Μονταίνιου, μας οδηγεί σε αυτόν τον ουμανιστικό τύπο λόγιου/διανοούμενου (ακόμα και η λέξη διανοούμενος δεν είναι ίσως κατάλληλη εν προκειμένω ως τεχνικός όρος, λόγω της οιονεί ταύτισής της με την νεωτερική ιδεολογία) που αποτάσσεται τον διδακτισμό. Ο ρόλος του δεν είναι να λείει στους άλλους τί να κάνουν: η γνώμη του, σε πρακτικά (ηθικά, πολιτικά κ.λπ.) ζητήματα, αξίζει το ίδιο με εκείνη των μη ειδικών. Οι μανδραρίνοι, οι πάσης φύσεως «λειτουργικοί» και «οργανικοί» διανοούμενοι των βαρυσήμαντων παρεμβάσεων, έχουν αναμειξεί

32. Isaiah Berlin, *Κόντρα στο Ρεύμα. Δοκίμια στην Ιστορία των Ιδεών*, Αθήνα, Scripta, 2003, σ. 202. Κ. Popper, *Poverty of Historicism*, ό.π.

την πνευματική ενασχόληση και κυρίως την διδασκαλία με τους στόχους του κράτους ή άλλων θεσμών εξουσίας, όπως της Εκκλησίας.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει η αρχή της αβεβαιότητας: πάνω απ' όλα όχι υπερβάλλον ζήλος, αποδοχή του άχθους της συνείδησης και μετατροπή του σε δημιουργική χαρά της γνώσης. Η συνεχής, ατελής (ή και ακόμα ατελέσφορη) προσπάθεια για κατανόηση του κόσμου δε μας καταδικάζει. Μπορεί να γίνει αυθεντική γόνιμη αγωνία, καθώς η μεταβλητότητα και η ρευστότητα της γνώσης ακολουθεί την μεταβλητότητα του κόσμου. Το παιχνίδι της γνώσης και η εκπολιτιστική-κοινωνική του διάσταση και λειτουργία παραλληλίζεται με την απομυθοποίηση των στόχων της πρακτικής ζωής, ιδιαίτερα της ακατάπαυστης επιδίωξης του πλούτου και της ισχύος (γενικά του υλισμού της μοντέρνας εποχής και των διανοουμένων της, που ο Oakeshott αποστρεφόταν).

Ως προς τον ρόλο των τελευταίων, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η δυσκολία να εκπληρώσουν το ουμανιστικό πρότυπο του Oakeshott, όπως το παρουσιάζει

ο Λέκκας. Μέσα στις βεβαιότητες της ιδεολογίας και τις ανάγκες της νεωτερικότητας, η αβεβαιότητα μοιάζει με αγαθό πολυτελείας, ενώ η απουσία επιτηδεύσης, υλισμού και ματαιοδοξίας φαντάζει ως το πιο δύσκολο διακύβευμα σε ένα στίβο επαγγελματικής ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας, τοποθέτησης, κατανόησης και ανταγωνισμού. Όπως παρατηρούσε ο John Gray, δύσκολα θα φανταζόταν κανείς μια φυσιογνωμία όπως ο Oakeshott στη σύγχρονη ακαδημαϊκή πραγματικότητα. Δε θα έπαιρνε στα σοβαρά τον βιομηχανικό χαρακτήρα του παραγόμενου έργου στον ακαδημαϊκό χώρο, ιδίως τα τελευταία είκοσι έτη.³³ Αντίστροφα, στη σύγχρονη πραγματικότητα, είναι απίθανο κάποιος πανεπιστημιακός να αφιερώσει χρόνο για να συγγράψει για την ευχαρίστηση της πνευματικής ενασχόλησης έργα όπως το *Ημερολόγιο (Notebooks)* του Oakeshott. Ο ίδιος «παραπονοιάταν», παίζοντας για μια ακόμα φορά με τις λέξεις: *ξόδεψα πολύ χρόνο ζώντας τη ζωή μου (I have wasted a lot of time living)*.

Η τελευταία παρατήρηση αναφορικά με την ακαδημαϊκή κοινότητα, μας οδηγεί σε ένα

33. John Gray, «Last of the Idealists. Michael Oakeshott: Notebooks 1922-86», *Literary Review* (July 2014).

ακόμα βήμα στη διανοητική βιογράφηση του Oakeshott (όπως και του κάθε συγγραφέα-πνευματικού ανθρώπου): σε εκείνο της σχέσης του με το πνευματικό-ακαδημαϊκό πλαίσιο, το πλαίσιο της ιστορίας των ιδεών της εποχής του, της συνάφειάς του με άλλους στοχαστές του προηγούμενου αιώνα, αλλά και παλαιότερους όπως ήταν οι Spinoza, Montaigne, Pascal και Burke. Παρά την μοναχικότητα και τον ιδιαίτερο-εκλεκτικό, εξατομικευμένο χαρακτήρα του στοχασμού του, τις «ασυνέπειες» της σκέψης του στις οποίες αναφερθήκαμε, είμαστε σε θέση να τοποθετήσουμε (έστω εν μέρει) τον στοχαστή σε μια πειθαρχία, σε μια σχολή ή «φυλή» της διανοητικής ιστορίας και της φιλοσοφίας. Αυτό έχει άλλωστε αποτελέσει αντικείμενο πληθώρας ειδικών μελετών, πολλές από τις οποίες παραθέτει ο Π. Λέκ-

κας. Η αντίληψη του Oakeshott για την ιστορία μπορεί να θεωρηθεί συναφής με το έργο του Collingwood, στο πλαίσιο του βρετανικού ιδεαλισμού και της έμφασης στην παράδοση.³⁴ Η φιλοσοφία της ιστορίας ως έλξη για την παράδοση και κριτική ματιά στη νεωτερικότητα (σε στοιχεία αυτής ήτοι τον ρασιοναλισμό και Διαφωτισμό, την ιδέα της διαρκούς προόδου, την εξύψωση της τεχνικής γνώσης, την σωτηρία διά της ανθρωπίνης προσπάθειας «εδώ και τώρα», σ' έναν επίγειο παράδεισο κ.λπ.), μας επιστρέφει στη γραμμή σκέψης του ρομαντισμού.³⁵

Εν προκειμένω, μπορεί κανείς να αναγνώσει αναλυτικές και θεματικές συγγένειες με τον Isaiah Berlin και τον Eric Voegelin (αν και η κριτική τους απέναντι στη νεωτερικότητα έχει διαφορετικές αφετηρίες και κατευθύνσεις από εκείνη του Oakeshott).³⁶ Από

34. Π. Λέκκας, «Επίμετρο», *ό.π.*, σ. 639. Robin George Collingwood, *The Idea the History*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1994. -, *Μια αυτοβιογραφία*, Αθήνα, Ίνδικτος, 2007.

35. Η ρομαντική κριτική στη νεωτερικότητα γίνεται βέβαια εκ των έσω, εν είδει ατομικής στάσης-προδιάθεσης ή ατομικού συναισθήματος, Alasdair MacIntyre, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, Ιντιάνα, University of Notre Dame Press, 2007, σ. 23. I. Berlin, *Πίξες του ρομαντισμού*, *ό.π.*, σ. 27, 54. Βλ. και τη διαφορετική ανάγνωση της «αντίθεσης» Διαφωτισμού-Ρομαντισμού που εισηγείται ο Παναγιώτης Κονδύλης, *Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, τ. Α', Αθήνα, Θεμέλιο, 2004, σ. 28.

36. John Gray, *Endgames. Questions in Late Modern Political Thought*, Κέιμπριτζ, Polity, 1997, σ. 84.

την άλλη πλευρά, η προτίμηση της εμπειρίας από την αφάιρεση, από την ιδεολογία και η διάκριση ιστορίας-φιλοσοφίας τοποθετεί τον Oakeshott σε συγγενές πλαίσιο με τον βρετανικό εμπειρισμό του Hume ή τον ρεαλισμό του Thomas Hobbes. Επίσης, μια σαφώς κριτική στάση απέναντι στη νεωτερικότητα και τον μοντέρνο τρόπο ζωής που εντοπίζουμε πχ. στα κείμενα του Benedetto Croce και του Giacomo Leopardi (Zibaldone) διαπνέει και τον Oakeshott. Ωστόσο, η στάση του απέναντι στον νεότερο κόσμο δε διαπνεόταν από κάποια συντηρητική τελεολογία, όπως στην περίπτωση των Leopardi και de Maistre ή του Ουίγκου Burke, αλλά ήταν αυτή μιας «επικούρειας αμεριμνησίας» και χειραφέτησης. Απέναντι στη νεωτερικότητα δεν αντιτάσσει κάποια (εν τέλει ιδεολογική) στηλίτευση και καταδίκη, πολύ

λιγότερο κάποια μάταια πρόταση «επιστροφής στην παράδοση». Όπως αναφέρει ο Gray, ο Oakeshott γνώριζε καλά ότι δεν υπάρχει πουθενά ο αδιάφθορος κόσμος, η ανόθευτη πηγή-κείμενο στην οποία μπορεί κανείς να επιστρέψει και ότι η ζωή μας γράφεται σε ένα παλίμψηστο σύγχρονων και παλαιών ή ξεχασμένων ιδεών. Ο εμπειριοκρατικός συντηρητισμός δεν πρεσβεύει την αναβίωση του χαμένου παραδείσου του κόσμου της παράδοσης. Η ιστορική αντίληψη της παράδοσης (μιας λέξης-έννοιας εντελώς παραποιημένης-αλλοτριωμένης στο καθημερινό μας λεξιλόγιο) μας επιτρέπει ωστόσο να κατανοήσουμε τη νεωτερική συνθήκη, επιτρέπει να κατανοήσουμε την κοσμική εποχή, στην οποία ζούμε, τον ρασιοναλισμό και την ιδεολογία.

Ιωάννης Κυριακαντωνάκης

* * *

Ιωάννης Ε. Πυργιωτάκης, *Εκπαιδευτικά Μελετήματα: Μεταξύ Εκπαίδευσης και Κοινωνίας*, Αθήνα, Πεδίο, 2020.

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΜΟΥ να επιχειρήσω τη βιβλιοπαρουσίαση του πρόσφατου βιβλίου του Γιάννη Πυργιωτάκη σε ένα περιοδικό που θερα-

πύει το πεδίο της Ιστορίας της Εκπαίδευσης αντανακλά ορισμένες σκέψεις που μου δημιουργήθηκαν μελετώντας και αποδελτιώνοντας το συγκεκριμένο πόνημα. Οι εργασίες που δημοσιεύονται στον τόμο «αντικατοπτρίζουν ουσιαστικά την πορεία μιας ολόκληρης ζωής» ενός αν-

ΕΚΔΟΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ
Gutenberg - Τυπωθήτω

Διδότου 37, 106 80 Αθήνα
Τηλ.: 210 3642003 - Fax: 210 3642030

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Ιασωνίδου 13, Τ.Κ. 546 35
Τηλ.- Fax: 2310 271147

www.dardanosnet.gr • info@dardanosnet.gr
e-shop: www.dardanosnet.gr

TYPE AND EXTENT OF CONTRIBUTIONS

The journal ISSUES ON HISTORY OF EDUCATION publishes mainly Greek and, in some cases, also foreign-language contributions from the area of the history of education. The length of each contribution should not exceed 18 pages (including bibliography, eventual notes, etc.); the length of each page should not exceed 30 lines and the length of each line should not exceed 60 characters.

SUBMISSION AND REVIEW OF CONTRIBUTIONS

The journal accepts contributions that have not been submitted for publication or have not been published, in whole or in part, in another journal or as autonomous publications. Contributions are submitted electronically. The author's details are written in a separate file to ensure anonymity when forwarding the work to the reviewers. The text of each contribution must be accompanied by a summary of about 150 words in Greek and English, which must also be submitted in a separate file.

The magazine applies the «double-blind peer review» process for the selection of the contributions. Immediately after receiving a paper, the Editorial Committee (EC) sends one copy to each one of two reviewers. At the same time, the author is informed about the beginning of the process.

In a reasonable time, the authors will get a first briefing. If all two reviewers declare unanimously whether the contribution is approved for publication or not, EC must follow the decision of the reviewers. Otherwise, in case of disagreement, the EC decides whether a contribution will be referred to the author for corrections.

In the event that the reviewers or the EC decide to publish the work on the condition that specific corrections are made, the author is obliged to follow the exact suggestions of the reviewers and the EC. The proofreading is done by the authors themselves, who are therefore obliged –among else– to provide the EC, upon submission of their contributions, with their telephone and fax numbers, as well as with their e-mail address, so that the Publisher can be directly in contact with them for the correction of proofs. Consequently, the author, not the EC or the Publisher, is responsible for any errors in a published text, since the latter do not interfere with the text.

TECHNICAL DETAILS

Contributors to the journal are advised to avoid footnotes and use the Anglo-Saxon reference system instead (the author in brackets, followed by a comma, then the year of publication of the work and, after a comma, the page). Bibliographic references must be in accordance with the system followed by *Comparative Education* journal.

SUBMISSION OF CONTRIBUTIONS

Please, consider “Author Guidelines” provided at the G.S.E.H.’s site
[<https://eleie.gr/el/>]

ΕΙΔΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Το περιοδικό ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ δημοσιεύει ελληνόγλωσσες και ξενόγλωσσες εργασίες από την περιοχή της ιστορίας της εκπαίδευσης. Η έκταση των εργασιών δεν πρέπει να ξεπερνά τις 18 σελίδες (συμπεριλαμβανομένης και της βιβλιογραφίας, πιθανών σημειώσεων κ.λπ.), των 30 γραμμών και 60 χαρακτήρων.

ΥΠΟΒΟΛΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Το περιοδικό δέχεται εργασίες οι οποίες δεν έχουν υποβληθεί για δημοσίευση ή δεν έχουν δημοσιευθεί εν όλω ή εν μέρει σε άλλο περιοδικό ή αυτοτελώς. Οι εργασίες υποβάλλονται ηλεκτρονικά. Τα στοιχεία του συγγραφέα γράφονται σε ξεχωριστό φύλλο, για να διευκολύνεται η ανωνυμία του κατά την προώθηση της εργασίας στους κριτές. Το κείμενο της εργασίας πρέπει να συνοδεύεται από περίληψη 150 περίπου λέξεων στα ελληνικά και αγγλικά ή γαλλικά, και η οποία θα πρέπει επίσης να υποβάλλεται σε ξεχωριστό φύλλο.

Το περιοδικό εφαρμόζει κατά την επιλογή των εργασιών το «τυφλό σύστημα κριτών». Αμέσως έπειτα από τη λήψη μίας εργασίας, η Συντακτική Επιτροπή (Σ.Ε.) φροντίζει να αποστείλει από ένα αντίτυπο σε δύο κριτές. Παράλληλα, ενημερώνει σχετικά τον συγγραφέα.

Σε εύλογο χρονικό διάστημα, οι συγγραφείς θα παίρνουν μια πρώτη ενημέρωση. Σε περίπτωση κατά την οποία οι δύο κριτές κρίνουν ομόφωνα για το δημοσιεύσιμο ή μη της εργασίας, η Σ.Ε. ακολουθεί υποχρεωτικά την απόφαση των κριτών. Διαφορετικά, σε περίπτωση μη ομοφωνίας, αποφασίζει η Σ.Ε. για το αν μια εργασία θα παραπεμφθεί για διόρθωση.

Σε περίπτωση κατά την οποία οι κριτές ή η Σ.Ε. αποφασίσει τη δημοσίευση της εργασίας υπό την αίρεση συγκεκριμένων διορθώσεων, ο συγγραφέας είναι υποχρεωμένος να ακολουθήσει τις συγκεκριμένες υποδείξεις των κριτών και της Σ.Ε. Η διόρθωση των δοκιμών γίνεται από τους συγγραφείς, οι οποίοι για τον λόγο αυτό είναι υποχρεωμένοι –μεταξύ άλλων– να κοινοποιούν στη Σ.Ε. ταυτόχρονα με την υποβολή της εργασίας το τηλέφωνο και την ηλεκτρονική τους διεύθυνση, ώστε να επικοινωνούν με τον εκδότη για τη διόρθωση των δοκιμών. Κατά συνέπεια, για οποιαδήποτε λάθη σε δημοσιευμένο κείμενο ευθύνεται ο συγγραφέας και όχι η Σ.Ε. του περιοδικού ή ο εκδότης, αφού οι τελευταίοι δεν επεμβαίνουν στο κείμενο.

ΥΠΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ

Είναι απαραίτητο να συμβουλευτείτε τις “Οδηγίες προς τους συγγραφείς” που είναι αναρτημένες στον ιστότοπο της ΕΛ.Ε.Ι.Ε. [<https://eleie.gr/el/>]

Gutenberg

ΕΚΔΟΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Ιστορία μέλλοντος

ISSN 1109-5806